

Рецензії

У ПОШУКАХ САКРАЛЬНИХ ВИМІРІВ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

Ігор Набитович. Універсум *sacrum*'у у художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму). – Дрогобич; Люблін: Посвіт, 2008. – 600 с.

Категорія *sacrum*, *сакральне* – одна з універсальних, яка найповніше містить у собі співвідношення, взаємозалежності й зв'язки, найхарактерніші, ключові поняття та концепти різних релігій та, ширше, культури загалом. Цей першофеномен релігії – особливо досконала категорія, яку неможливо стисло окреслити дефінітивно. У релігієзнавстві, філософії, соціології ця категорія досліджується достатньо детально з кінця XIX – початку XX ст. Однак в українському літературознавстві термін студій над нею – неповних півтора десятиліття. Деякі аспекти дослідження категорії *sacrum* у художній літературі вже розглядалися як у працях іноземних дослідників, так і українських: В. Антофійчука, І. Бетко, А. Вайлда, С. Заремб'янки, В. Гутовського, А. Носоля, А. Нямцу, Я. Поліщука, С. Савіцького, Е. Сальмана, Л. Софронової, Є. Шиміка, М. Ясінської-Войтковської та ін. Певні ракурси цієї проблеми аналізуються на сторінках збірника “Біблія і культура”, який виходить за редакцією А. Нямцу. Досить повно дослідження цієї проблеми задекларовано в збірнику наукових праць “*Sacrum* і Біблія у українській літературі”, опублікованому за редакцією І. Набитовича (Львів: Ingvarg, 2008. – 812 с.). Зокрема, бібліографія з цієї теми у виданні – майже дві тисячі джерел. Однак досі не існувало загальної теорії (і не тільки в літературознавстві), всеохопного дослідження *sacrum*'у як певної цілісності та концепцій досліджень сакрального в художній літературі. Завдання створити таку теорію й поставив за мету Ігор Набитович (який одним із перших в Україні почав займатися цією проблемою) у монографії

“Універсум *sacrum*'у у художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму)”.

І. Набитович вважає, що у кожному науковому проєкті в певній науковій галузі “періоди накопичення теоретичних ідей та фактографічного матеріалу, якими оперує ця ділянка наукового пізнання, мусять поступатися моментам змін її парадигматики. Йдеться про розширення обріїв, трансформації уявлень і глибшого представлення наукової проблеми, зміщення та зрушення традиційних точок відліку й або проведення радикальної зміни головних теоретичних моделей (якщо такі уже побудовані), що ними оперує сучасна дослідницька база цієї галузі чи її окремої ділянки, або вихід на ширше узагальнення попередніх теоретичних підходів й побудова дескриптивних систем – певних теоретичних моделей-матриць, які до цього часу не існували” [13]. Побудовою такої узагальненої моделі-матриці й займається автор монографії у першому, теоретичному розділі “Категорія *sacrum* та художня література”. У монографії І. Набитовича зроблено спробу подати теорію категорії *sacrum* (ґрунтовану на ідеї поділу її на ірраціональні переживання сакрального та раціональні прояви цієї категорії), а також продемонструвати, як така теорія може бути застосована в літературознавчих дослідженнях (на прикладі художньої прози кінця XIX – XXI ст.). Дослідник розглядає гіпотезу про фрактальну природу цієї категорії. На його думку, структурно категорія *sacrum* є певним фракталом. Цей термін (від лат. *fractus* – ламаний) уведений у науковий ужиток 1975 року математиком Б.Б. Мандельбротом

для опису цілого класу об'єктів та явищ, які не мають визначеного лінійного розміру. Б.Б.Мандельброт, декларуючи фрактальну теорію як "морфологію безформенного", запропонував найзагальніше означення фрактала ("це певна структура, яка складається з подібних до себе підструктур") та алгоритми побудови різних типів фракталів як нерегулярних і самототожних (самоподібних) структур. І.Набитович (варто додати, що він не тільки філолог за фахом, а й математик та фізик) подає в монографії динамічну фрактальну модель-матрицю категорії *sacrum*, яка дозволяє системно досліджувати, аналізувати й інтерпретувати вияви *сакрального* на різних типологічних рівнях художньої літератури – на генологічному, тематологічному, на рівні літературних епох і течій, стилів, поетики. Можна припустити, що подібна модель-матриця може бути застосована й для значно ширших культурологічних досліджень (варто додати, що спроби застосувати теорію фракталів у культурології здійснив нещодавно Ю.Степанов). Предметом свого дослідження автор монографії обирає раціональні та ірраціональні (у розумінні Р.Отто) вияви *sacrum* у художній прозі, жанровий рівень вираження *sacrum*'у та поетику сакрохронотопу, а також антропологічні аспекти виявів *сакрального* в літературі та морфологію категорії *sacrum* як проекту художнього дослідження. Згідно з теорією будови художнього твору Р.Інґардена наймаркантношою його особливістю є те, що твір складається з кількох різнорідних шарів. Саме такий підхід до будови художнього твору – з одного боку, і фрактальна будова категорії *sacrum* – з другого, як наголошує автор дослідження, дають можливість студіювати вияви цієї категорії на різних рівнях (шарах) художнього тексту й робити певні узагальнення: окремі інгредієнти *сакрального* як фрактальної структури, виявляючись на різних планах твору мистецтва, можуть подавати достатньо повну картину особливостей виявів категорії *sacrum* як цілісності у творі.

Поряд із дескрипцією структури категорії *сакрального* автор монографії обґрунтовує необхідність вживання – для окреслення такої категорії – латинського терміна *sacrum* (*сакральне*) та показує, що часто вживаний як синонім до нього термін

священне значно вужчий і не відбиває всієї семантико-семіотичної повноти категорії, яка стала об'єктом дослідження в монографії.

І.Набитович уводить кілька нових авторських термінів, які дають можливість розширювати поле літературознавчих досліджень категорії *сакрального*. Серед них – *сакрохронотоп* (під цим терміном дослідник розуміє "своєрідну єдність часу та певного локусу, в якому відбуваються події, забарвлені відчуттям *тут-присутності sacrum* або, інакше, йдеться про *сакральну маркованість Бахтінських хронотопних характеристик*" [266]), *біблійний ґлокалізм*. Біблійний ґлокалізм дає можливість побачити дещо інше, ніж дотепер, перспективу літературознавчих досліджень проблеми взаємин Біблії та красного письменства, адже він протиставляється щодо *культурної* (вужче – *літературної*) *традиції та інтертекстуальності*. Якщо літературна традиція – це динамічний процес на діахронічному рівні змін і пристосування тих чи тих елементів культури до певних мистецьких інтенцій та завдань у турбулентному просторі зміни епох, течій та напрямків, то інтертекстуальність на відміну від літературної традиції – процес синхронічної взаємодії різних текстів, своєрідних перегуків рівноправних сучасників, навіть якщо між текстами – віки. Ґлокалізація в культурі – це її здатність адсорбувати в себе ті чи ті позитивні інгредієнти інших культур, сильніших або й слабших, і збагатитися таким коштом, володіючи при цьому певним імунітетом щодо чужорідних елементів; не відкидаючи цих відмінних елементів, знайти їм певне місце у своєму просторі, якщо вони несуть у собі позитивні тенденції. *Біблійний ґлокалізм*, наголошує дослідник, є "дещо іншим явищем ніж *інтертекстуальність* та *літературна традиція* – оскільки йдеться не тільки про можливість рівноправного сучасного діалогу між окремими художніми текстами (чи цілою серією текстів) та Біблією чи діахронічну трансформацію того чи іншого елемента Святого Письма як фрактальної структури. *Біблійний ґлокалізм* (якщо йдеться про використання елементів того чи іншого рівня особливої сакрохронотопної макросистеми (тобто макроінтерпретанта), якою є Біблія) частково охоплює й *літературну традицію й інтертекстуальність*, значно ширше

від них поняття (хоча частина конотаційних елементів, на які вказуватиме літературна традиція та інтертекстуальність, не цілком охоплюватиметься семіотико-семантичними та ідейно-естетичними полями біблійного «глокалізму») [99]. Яскравий приклад продуктивності такої ідеї – це студія І.Набитовича над біблійними стилізаціями, які, на його думку, з одного боку, виступають одним із важливих виявів як фрактальної природи *sacrum*, так і явища біблійного «глокалізму, а з другого – демонструють, як ідея фрактальної моделі-матриці дає можливість “заглянути” (у контексті теорії Р. Інґардена) на один із рівнів (чи шарів) художнього тексту й побачити там вияви сакрального.

Поряд із цим у першому розділі автор монографії розглядає також проблему “колективного несвідомого” як досвіду спілкування із *sacrum*’ом і його трансформацію в художній літературі; інтерпретує проблему *lingua sacra* – сакрального втілення слова в художньому тексті й аналізує проблеми взаємин теології та письменства. І.Набитович пропонує новаторську концепцію зародження жанру сучасного роману в підрозділі “Біблія та Книга природи: народження сучасного роману з музики духу *sacrum*”. Він пише, що “ідея народження сучасного роману (як одного з найпоширеніших і найпродуктивніших жанрових утворень епохи Модерну) з джерел *сакрального*, стає, до певної міри, революційним твердженням у сучасному літературознавстві. Оскільки сакральне походження поезії та драматургії уже давно не викликає заперечень, то задекларована мною ідея означає, що вся сучасна література, в принципі, є народжена на субстраті *sacrum*’у, що її підложжям є релігійне світовідчужання *homo religiosus*. Можна твердити й у цьому контексті про епіґенетичне, тобто вторинне – у порівнянні з лірикою і драмою – походження роману” [141].

Наступні (після загальнотеоретичного) розділи монографії розвивають і поглиблюють ідеї, викладені в першому розділі (Розділ 2. “Жанровий рівень вираження сакрального”; Розділ 3. “Ірраціональне в художньому творі” “Приявність структури *sacrum* та її раціональні вияви”; Розділ 5. “Ландшафти художньої прози на руїнах *sacrum*: від Модернізму до Постмодернізму”).

У монографії запропоновано методологічні стратегії літературознавчих досліджень *sacrum*, які уможливають окреслення діяхронічних трансформаційних процесів, змін поетики та стилістичних засобів у реалізації як окремих елементів сакрального в художньому тексті, і спроб художнього освоєння та осмислення цієї категорії у різних літературах європейської традиції. Для здійснення поставленої в дослідженні мети – подання дескрипції категорії сакрального, створення цілісної структуралістсько-семіотичної моделі цієї категорії, яка була б придатна для досліджень функціонування і виявів категорії *sacrum* не тільки в художній літературі, а й у культурологічних дослідженнях загалом, автор монографії цілком виправдано вибирає полісемантичний методологічний підхід, провідну роль у якому відведено структурно-семіотичному, функціональному методам та герменевтичному в поєднанні з феноменологічним підходам до аналізу та інтерпретації художніх прозових текстів від початку ХХ століття до початку століття ХХІ. Однак саме таке багатоманіття дослідницького інструментарію не заступає уваги дослідника до художнього тексту, до пошуку в ньому “живих” цінностей людського буття загалом й окремої людської екзистенції зокрема.

Відбір із безмежного матеріалу художньої літератури об’єктів для дослідження категорії сакрального автор монографії здійснює за веберівською теорією “ідеального типу” та ідеями Д.Чижевського, який вказував на основні принципи, що дають певну орієнтацію в гуманітарних науках, а дещо вужче – у літературознавстві, при виборі тих художніх творів та окреслення часових меж, в яких у рецензованій праці розглядається функціонування категорії *sacrum*’у.

Для показу практичного застосування своїх ідей автор обирає широке компаративістичне тло – ті твори художньої прози, що вершинні як в українській літературі (І.Франка, О.Кобилянської, Н.Королевої, Л.Мосендза, В.Барки, Юрія Клена, О. Гончара, Івана Багряного, І.Качуровського, Ю.Андруховича, М.Матіос та ін.), так і в інших літературах (Д.Мережковського, В.Реймонта, П.Ф.Лаґерквіста, Г.Гессе, Ж.Бернаноса, Р.Брандштаттера, У.Караткевича, Х.Л.Борхеса, У.Еко, Д.Брауна, К.Мосс).

Такий компаративістичний підхід стає безсумнівним підтвердженням інкорпорованості української літератури в загальноєвропейський культурний контекст як невід'ємної й важливої його складової. Водночас такий широкий обсяг матеріалу дозволяє верифікувати дієвість запропонованої фрактальної моделі сакрального й задекларовані в роботі методологічні підходи.

У кінці монографії подано висновки та іменний покажчик, а бібліографія (понад 700 позицій) декларує сумлінність авторського охоплення опрацьованого наукового матеріалу.

Викладена концепція фрактальної

будови категорії *sacrum* дає можливість задекларувати й розв'язувати не зауважувані дотепер теоретичні проблеми в літературознавстві, відкриває й нові можливості для компаративістичних студій літератур різних культурних традицій, осмислення та інтерпретації вже усталених та кодифікованих історій тих чи тих літератур.

Вважаю загалом, що монографія Ігоря Набитовича – вагомий внесок в українське літературознавство, що розширює й поглиблює знання про категорію *sacrum* як важливий інгредієнт художнього світу прозового твору.

Борис Бунчук

СИЛОВЕ ПОЛЕ ПОЛОНІСТИКИ: ПОСТАТІ І ПРОБЛЕМИ

Радишевський Ростислав. Полоністичні та порівняльні студії. – К., 2008. – 509 с.; Радишевський Ростислав. Українсько-польське пограниччя: сарматизм, бароко, діалог культур. – К., 2008. – 292 с.

У контексті полоністичних праць Р. Радишевського (а це понад двісті статей, ґрунтовних монографій, виданих як польською, так і українською мовою, – “Юліуш Словацький. Життя і творчість”, “Українська польськомовна поезія кінця XVI – початку XVIII століття”, “Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко” (у співавторстві) та ін.) рецензовані – знакові. Вони ввібрали в себе багатющий матеріал, напрацьований ученим упродовж більш як тридцяти років. Він різний: від пошуків першоджерел (особливо в період роботи – а це майже сім років – у Польській академії наук), їх наукового прочитання, перекладів до осмислення в широких українсько-польських контекстах. Зацікавлення дослідника поширювалися й на студії його аспірантів і докторантів, на організовані ним “Київські полоністичні студії”, що становлять на сьогодні 12 томів, “Студії з україністики” тощо.

Дві нові книжки Р. Радишевського – помітний крок у розвитку полоністики, пов'язаної з іменами Г. Вервеса, Ю. Булаховської, В. Моренця, Є. Нахліка та ін. Позначений він насамперед увагою

дослідника до українсько-польського культурного помежів'я і порівняльних студій як сфери й методу літературознавчого пошуку.

Як зазначає сам автор у “Передньому слові” до “Полоністичних та порівняльних студій”, книжка відбиває логічний шлях його наукового становлення й формування інтересів “від давньої української літератури, через польське посередництво в її становленні, різноманітні процеси взаємообміну й інтеграції української та польської культур протягом кількох століть їхньої історії до чистої літературознавчої полоністики”.

Сказане підтверджує органічний зв'язок обох видань, адже одне з них цілковито присвячене проблематиці давньої літератури українсько-польського помежів'я і тим культурним явищам, які на цьому плідному ґрунті постали (“сарматизм, бароко, діалог культур”), а друга багато в чому зосереджується на знакових літературно-культурних явищах, які беруть початок з епохи барокової культурної єдності (зокрема поезія “української школи” в польському романтизмі).

Компаративний метод дослідження, близький Р.Радишевському навіть у